

УДК 342:340.11

К.О. Закоморна, канд. юрид. наук, доцент
Національний університет «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого», м. Харків

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОМПАРАТИВНОГО МЕТОДУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ СВІТОВОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Повсюдна інтернаціоналізація суспільного життя різних країн, прагнення держав молодії демократії наблизитися до універсальних міжнародних стандартів актуалізують проведення компаративних (від лат. *comparatives* – порівняльний) досліджень у різних галузях юридичної науки. В останні десятиліття з'явилися серйозні труди вітчизняних правознавців (М.О. Баймуратова, А. З. Георгіци, О.В. Петришина, П.М. Рабіновича, О. Д. Тихомирова, Ю. С. Шемшученка та ін.), у яких наводиться порівняльна характеристика різноманітних сторін процесу становлення засад державності України [9; 14]. Провідна роль конституційного права в національній системі права зумовлює особливий інтерес до фундаментальних праць, у яких у компаративному критичному плані оцінюється стан основних інститутів цієї галузі в Україні й зарубіжних державах (наприклад, монографії Ю.Г. Барабаша, В.М. Шаповала [Див.: 1; 17]).

Варто погодитися з тими науковцями, які підкреслюють невичерпність потенціалу компаративних досліджень у рамках юриспруденції, філософії, політології, соціології та інших наук [Див.: 4; 5; 9]. По-перше, як справедливо зазначає американський соціолог Н. Дж. Смелзер, у суспільних науках важко уявити такий аналіз, який би не був порівняльним. На підкріплення своєї позиції він наводить слова Е. Дюркгейма, який понад сто років тому зрозумів, що порівняльна соціологія – це не особлива її галузь, а саме ця наука, яка перестає бути описовою й починає враховувати факти [13]. По-друге, використовувати експериментальні методи в суспільних науках практично неможливо, тому саме порівняльний аналіз дозволяє описати й роз'яснити поєднання різноманітних подій у різних країнах [4]. По-третє, збільшення кількості публікацій по даній тематиці, навпаки, загострює проблему певної застарілості методоло-

гії дослідження, що панувала в період конфронтації 2-х планетарних систем. По-четверте, адекватне застосування порівняльно-правового методу залишається непростим завданням для теорії та практики особливо тих країн, які знаходяться на перехідному етапі розвитку державності. По-п'яте, в силу об'єктивних причин тривалий час країни соціалістичного табору нечасто ставали предметом вивчення вчених-компаративістів. Ось чому відчувається певна складність у визначенні концепції компаративного підходу опрацювання емпіричного матеріалу, пов'язаного з перебігом конституційного будівництва в зарубіжних країнах.

Вищевказане й визначає мету даної статті, що полягає у висвітленні основних варіантів інтерпретації в юридичній науці природи компаративного методу та його моделей і обґрунтуванні його ролі в процесі дослідження проблем світового конституційного розвитку, зазначених країн.

У вітчизняних і зарубіжних наукових колах точиться дискусія стосовно природи компаративного методу дослідження. Думаємо, що одна з причин цієї полеміки криється в тому, що в радянській науковій літературі сам термін «компаративний» не набув значного поширення. Як правило, вчені, вивчаючи осо-

бливості використання даного прийому засвоєння дійсності в юридичних дисциплінах, щодо радянської правової теорії та практики оперували терміном «порівняльний», а буржуазної – компаративний [10, с. 61]. Зрозуміло, що така ситуація в науці була викликана існуючим ідеологічним протистоянням соціалістичної й капіталістичної форм суспільного життя і зловживанням порівняльного методу в політичних цілях. Утім історія становлення цього методу в російській правовій науці має стародавні корені. Уже з 60-х років XIX ст. всі юридичні дисципліни – як історичні, так і догматичні – викладалися в університетах Казані, Москви й Харкова саме в порівняльному аспекті. Навіть елементарні підручники з російського права містили окремі параграфи, присвячені опису відповідних інститутів Західної Європи й Америки. Використання порівняльно-правового методу було характерним для наукових робіт видатних науковців того часу – П.Г. Виноградова, М.М. Ковалевського, Ф.І. Тарановського та ін. У програмах радянських юридичних вузів завжди були дисципліни, які передбачали порівняльне вивчення права, зокрема, римське право, державне право зарубіжних країн та ін. Ці навчальні курси

викладалися провідними фахівцями у сфері зарубіжного права [3, с. 213 – 239].

На сучасному етапі в наукових публікаціях зустрічаються обидва терміни – «порівняльний» і «компаративний». У мовних словниках дефініція слова «порівняння» трактується як співставлення чого-небудь з метою знайдення схожості та різниці. За допомогою порівняльного методу встановлюється невідоме шляхом зіставлення з відомим або усвідомлюються риси чи властивості явища через порівняння з іншими його якістьми, з ознаками або з деталями іншого явища [10, с. 11 – 12]. Один із засновників радянської школи методології проведення правових досліджень Д.А. Керимов серед основних пізнавальних категорій філософії права виділяє порівняльно-правовий аналіз [7, с. 296 – 299]. За його переконанням, основними методами даного напрямку в працях юридичного спрямування є порівняння, зіставлення, співвіднесення й висунення відповідних рекомендацій для міжнародного права і національних законодавчих систем. Усі науковці підкреслюють, що значення порівняльного методу як загального компаративного способу пізнання правової дійсності реалізує нові знання, отримані в результаті зіставлення через

правові рецепції, що здійснюються за заданими модельними критеріями визначення правової сфери діяльності [9, с. 35].

Ми солідарні з українським правознавцем О.Д. Тихомировим, що компаративний підхід – це складний елемент у системі наукового пізнання, оскільки охоплює взаємопов'язані з ним інші методи. До яких учений відносить порівняльно-історичний, порівняльно-логічний і порівняльно-генетичний [12, с. 257]. Крім того, науковець доводить унікальність компаративного методу, виокремлюючи його спроможність досліджувати низку об'єктів за допомогою таких прийомів, як порівняння, зіставлення, протиставлення, конфронтація, а також контрастуючого, ареального, типологічного й топологічного методів [11].

Розглядаючи специфіку застосування порівняння у вивченні компаративного правового елемента, російський учений О.В. Єгоров відзначає, що даний метод зумовлює характер аналізу конкретних норм, інститутів, установлює принципи підходу до об'єктів дослідження й виступає основою оцінювання отриманих результатів. Разом із тим правник підкреслює, що поряд із цим в аналізі правових об'єктів гідне місце займають також інші способи наукового пізнання. Наприклад, у ході порівняльного ви-

вчення національних правових систем вживається системно-структурний метод, а при порівнянні норм права затребуваним є прийом аналогії [9, с. 34, 35].

Багатогранність компаративного аспекту дослідження дозволяє науковцям диференціювати види, гілки й рівні його застосування. Так, радянські теоретики права вказують на 2 основні гілки розглядуваного методу – порівняльний синхронічний і порівняльний діахронічний. Перший передбачає порівняння об'єктів одночасно (синхронно), другий – у розвитку, тобто він є порівняльно-історичним способом пізнання [10, с. 12]. Розвиваючи цю думку, І.О. Кравець вирізняє такі рівні компаративності, як горизонтальний, коли синхронно аналізуються аналогічні інституції різних країн (причому, інститути парламенту у Франції й у ФРН), і вертикальний, сутність якого полягає у вивченні конституційно-правового інституту в певний історичний період. Науковець підкреслює необхідність проведення подібного порівняльного аналізу за 2-ма критеріями – за інституціональним і функціональним. Перший становить собою зіставлення інститутів права з точки зору їх правового регулювання, а другий – співвіднесення основних напрямків діяльності органів влади [8, с. 81]. Виходячи з

рівня досліджуваних об'єктів, О.Д. Тихомиров пропонує застосовувати компаративних підхід на: (а) метарівні (глобальні процеси, цивілізації, наднаціональні об'єднання й регіони), (б) макрорівні (країни, міжнаціональні об'єднання), (в) мезорівні (галузі права, законодавство різних країн і всередині кожної), (г) мікрорівні (конкретні соціальні ситуації) [12, с. 258].

Досить вдалою вбачається класифікація видів порівняльного методу, рекомендована російським політологом О.І. Зазнаєвим: (1) дослідження поодинокого випадку (case-study), що передбачає ретельне вивчення певної інституції в конкретній країні, і накладення результату як трафарету на подібні інституції, які можливо функціонують і в інших країнах; (2) бінарне порівняння, що припускає вибір 2-х кейсів і зіставлення їх між собою попарно; (3) порівняння регіональне (area study), яке науковцеві вважається найбільш плідним, універсальним, оскільки дозволяє вирішити низку проблем, зокрема, еквівалентності, порівняльності тощо. Дієвість даного виду зумовлена вибором такої групи країн, що характеризуються схожістю економічних, політичних, культурних та інших властивостей; (4) зіставлення глобальне, що охоплює велику кількість країн, в тому числі

аналіз електоральних демократій світу, що мають посаду президента; (5) кросс-темпоральне порівняння, тобто зіставлення в різні часові проміжки, яке поділяється на 2 підвиди – синхронічне (вивчення однієї країни на різних етапах її розвитку) й асинхронічне (розгляд розвитку декількох держав у різні історичні періоди) [4, с. 176 – 185].

Більшість учених відзначають, що для сучасного етапу еволюції правової думки притаманні пошуки засобів утворення не стільки глобально інтегрованих правових систем, скільки дійсно однорідного права [9, с. 222]. Одним із способів вирішення цієї дуже непрості проблеми науковці називають формування особливих сфер юридичних компаративних досліджень. На важливість порівняльного конституційного права як суб'єктного і процедурного компонента механізму правової рецепції наголошує компаративіст О.В. Єгоров [9, с.35]. На думку теоретика права В.І. Крусса, інструментом наукового сприяння в досягненні мети глобальної консолідації людства може стати конституційна компаративістика як особлива інституціональна версія порівняльного правознавства епохи постмодерну, тобто державності практичного (реального) конституціоналізму [9, с. 222].

Не відкидає можливості використання компаративного підходу в нормативних юридичних науках (передусім у конституційному праві) й О.Д. Тихомиров [12, с. 258]. На переконання Н.О. Богданової, на сучасному етапі вже можна вести мову про такі самостійні наукові дисципліни, як загальне, особливе й порівняльне конституційне право. Причому, враховуючи необхідність забезпечення всебічності вивчення предмета науки конституційного права й формування достовірних конституційно-правових знань, вона вказує на порівняльно-правовий метод як на невід'ємний елемент юридичного підходу для досягнення гносеологічних завдань у названих наукових дисциплінах [2, с. 10, с. 73].

«Молодою гілкою конституційного права» назвав російський правознавець Р.В. Єнгібарян порівняльне конституційне право, наголошуючи на важливій ролі порівняльного (компаративного) методу в цій науці. За його твердженням, даний метод зіставлення конституційно-правового ладу різних країн сприяє (а) виявленню спільного й особливого в розвитку їх систем, (б) наданню неупередженої оцінки місця кожної держави в світовому конституційному розвитку й (в) відпрацюванню практичних рекомендацій з удосконалення конституційного законодавства у кожній з них [6].

Зауважимо, що зародки порівняльного конституційного права можна побачити ще в радянську добу розвитку юридичної науки. За приклад можна нагадати дискусію щодо правильності побудови навчального курсу із зарубіжного державного права, що розгорнулася на сторінках видання «Сравнительный метод в юридических дисциплинах», автори якого переконливо доводять, що інституційна система вивчення основ конституційного права зарубіжних країн є більш доцільною, оскільки паралельний розгляд окремого правового інституту на прикладі декількох країн дозволяє робити відповідні аналітичні порівняння, тоді як опрацювання десятка або більше країн стосовно права кожної досить ускладнено й не має оціночного характеру [10, с. 164 – 166].

Про триумфальний рух конституційної компаративістики у світі свідчить активне поширення цього напрямку науки в різних державах. Наприклад, незважаючи на консервативне ставлення у США до питань запозичення зарубіжного правового досвіду, наприкінці XX ст. американські вчені заговорили про спроможність конституційного компаративізму вирішати проблеми, пов'язані із захистом індивідуальних свобод громадян. Водночас, на відміну від європейських країн, диспут із цієї проблематики в основному

йде у стінах Верховного Суду США. Зокрема, в його полеміці стосовно трактування Поправки 8 Конституції США 1787 р. («не можуть вимагатися непомірно великі застави, стягуватися надмірні штрафи, накладатися жорстокі й надзвичайні покарання») чільне місце посіли 3 напрями застосування порівняльного методу.

Перший, шлях легкий і найменш спірний, – це посилання на зарубіжні законодавчі формулювання (висловлювання). Цей метод застосовується Верховним Судом США скоріше як спосіб заповнення інформаційного вакууму, забезпечення процедури обговорення відповідних фактів, законів і демонстрації злободенності подібної тематики в інших країнах. Другий напрям конституційного компаративізму працює тоді, коли Суд уперше стикається з певною справою, а у власному правовому просторі бракує корисного прецеденту чи закону, або ж національні джерела не дають однозначної відповіді щодо розглядуваної в ній проблеми. У такому випадку Верховний Суд, спираючись на законодавчі тексти інших держав, розробляє ефективні нормативно-правові акти. Третій варіант оперування компаративним методом пов'язаний з доведенням того, що американська конституційність відповідає

стандартам, визнаним в інших державах і на міжнародному рівні. Суд оцінює відповідну зарубіжну конституційно-правову практику стосовно її раціональності й результативності і приймає рішення про можливість сприйняття її американськими суддями в межах розумного [15].

Досить активно із застосуванням компаративістики досліджують проблеми конституційного розвитку й учені постсоціалістичних країн Європи. Особливий інтерес у цьому сенсі викликають роботи угорського правознавця А. Шайо. Його монографія «Самоограничение власти (краткий курс конституционализма)» – яскравий прояв результативності використання компаративного підходу [16]. Ознайомлення із цією фундаментальною працею дозволяє зробити низку доволі вагомих узагальнень. Так, слід відмітити, що конституціоналізм розглянуто автором як глобальний процес, що охопив країни різних регіонів. Виходячи з вищевказаної класифікації гілок, рівнів і видів порівняльного методу, вчений застосував на метарівні глобальний компаративний прийом пізнання. Автор розглядає конституціоналізм як по вертикалі, так і по горизонталі, вживаючи інституціональне й функціональне порівняння. Кросс-темпоральний підхід теж характерний для даної публікації, адже науковець

зіставляє, зокрема, формування концепції конституціоналізму на етапі становлення Конституції США 1787 р. й Основного Закону ФРН 1949 р.

На підставі вищевикладеного можемо зробити деякі висновки. Компаративний підхід – це багатогранний інструментарій наукового пізнання, який надає можливості вирішити складні завдання теоретико-методологічного, прикладного, пізнавального, прогностичного та іншого значення. На сучасному етапі в юридичній доктрині термін «компаративний» і «порівняльний» мають однакове змістове навантаження, тому що обидва дозволяють універсальним способом зіставляти об'єкти різного рівня у статичній й динамічній, всебічно розкривати їх інституціональні й функціональні особливості. На сьогодні в постсоціалістичних країнах Європи на стадії становлення знаходиться новий напрям науки конституційного права – порівняльне конституційне право, або конституційна компаративістика. Методологія останньої передбачає провідну роль порівняльного методу дослідження проблем світового конституційного розвитку, який набуває особливої актуальності, сприяючи формуванню критичного ставлення до процесу рецепції зарубіжного досвіду в українську вітчизняну правову теорію та практику.

- Список літератури:** 1. *Барабаш Ю.Г.* Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: Монографія. – Х.: Право, 2008. – 220 с. 2. *Богданова Н. А.* Система науки конституційного права: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Моск. гос. ун-т. – М., 2003. – 334 с. 3. *Бойцова В.В., Бойцова Л.В.* Российская школа сравнительного права: традиции и инновации // Учен. зап.: Сб. научн. тр. юрид. фак. РГУ. – Вып. 4. – Ростов н/Д.: Проф-Пресс, 2002. – С.213 – 247. 4. *Зазнаев О.И.* Сравнительный метод в изучении форм правления // Динамика политических систем и международных отношений. – Вып. 1 / Науч. ред. М. Х. Фарухшин. – Казань : Казан. гос. ун-т, 2006. – Вып. 1. – С. 161 – 186. 5. *Елисеєв С.М.* Посткоммунистические трансформации как проблема сравнительной политологии [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.marketis.ru/>12.09.2010. 6. *Енеибарян Р.В.* Некоторые тенденции развития сравнительного конституционного права //Право и управление XXI век: Интернет-журнал – 2007. – № 1. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mgimo.ru/>. 7. *Керимов Д.А.* Методология права: предмет, функции, проблемы философии права. – 5-е изд. – М.: Изд-во СГУ, 2009. – 521 с. 8. *Кравец И.* Конституционализм в сравнительном изучении и преподавании // Сравнительное конституционное обозрение. – 2009. – № 6 (73). – С. 72 – 82. 9. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: Зб. ст. / За ред. Ю. С. Шемшученка, Л. В. Губерського, І. С. Гриценка. – К.: Логос, 2009. – 712 с. 10. *Тилле А.А., Шевков Г.В.* Сравнительный метод в юридических дисциплинах. – Изд. 2-е, допол. и испр. – М.: Высш. шк., 1978. – 199 с. 11. *Тихомиров О.Д.* Юридична компаративістика: філософсько-методологічні засади: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.12 /Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2006. — 35 с. 12. *Тихомиров А.Д.* Юридическая компаративістика: философские, теоретические и методологические проблемы. – К.: Знання, 2005. – 334 с. 13. *Смелзер Н.Дж.* О компаративном анализе, междисциплинарности и интернационализации в социологии [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: www.isras.ru. 27.09.2010. 14. Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира //Под общ. ред. В.С. Бакирова, Н.И. Сазонова. – Х.:Харків. нац. ун-т, 2005. – 592 с. 15. Fields S. E. Constitutional comparativism and the Eighth Amendment: how a flamed proportionality requirement can benefit from foreign law [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: www.bu.edu/law/central/jd/ 24.09.2010. 16. *Шайо А.* Самоограничение власти (краткий курс конституционализма)/ Пер. с венг. – М.: Юристъ, 2001. – 292 с. 17. *Шаловал В.М.* Сравнительное конституционное право. – К.: Изд. дом «Княгиня Ольга», 2007. – 416 с.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПРИМЕНЕНИЯ КОМПАРАТИВНОГО МЕТОДА ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМ МИРОВОГО КОНСТИТУЦИОННОГО РАЗВИТИЯ Закоморная Е.А.

Рассмотрены основные подходы к интерпретации природы компаративного метода. Выявлены уровни и виды применения сравнительного приема исследования в конституционном праве. Подчеркнуто значение конституционной компаративистики как нового направления в науке. Обоснована роль компаративного метода в исследовании проблем мирового конституционного развития.

Ключевые слова: компаративный метод, сравнительный прием научного познания, конституционная компаративістика, конституционное развитие.

ABOUT SOME FEATURES OF THE COMPARATIVE METHOD APPLICATION OF PROBLEMS RESEARCH OF THE WORLD CONSTITUTIONAL DEVELOPMENT Zakomornaja E.A.

The basic approaches to interpretation of the nature of the comparative method have been considered. Levels and kinds of application of the comparative research technique in constitutional law have been revealed. The role of constitutional comparative study as the new direction in the science of constitutional law has been stated. The value of the comparative method in problems research of the constitutional world development has been proved.

Key words: the comparative method, the comparative technique of scientific knowledge, constitutional comparative study, the constitutional development.

Надійшла до редакції 18.01. 2011 р.